

УДК 861.111

УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ В ДЗЕРКАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Олена ПАНЧЕНКО (Дніпро, Україна)

У статті розглядається проблема побудови словникових дефініцій реалій української мови в англійських словниках. Реаліями є назви властивих лише певним народам предметів національної культури, фактів історії, державних інститутів, імена фольклорних героїв, міфологічних істот тощо. Дослідження виконано на матеріалі низки англійських словників: «Новий англійський словник на історичних принципах», словники Webster's, Longman dictionary, Cambridge Dictionary, Oxford Dictionary. Проаналізовано приклади вдалих та невдалих тлумачень та їх лінгвокультурологічних ілюстрацій. Більшість слів-реалій було подано транскрибуванням, деякі мають дефініцію в двомовних словниках; різні одномовні тлумачні, енциклопедичні словники надають інформацію про ту чи ту реалію з різним ступенем деталізації. Лінгвокраїнознавчі словники дають змогу не лише зрозуміти основні значення лексем, але й надають усю повноту семантичної структури мовної одиниці, мотивуючи її відомостями з культури та історії народу. Вони містять комплекс інформації про граматичні форми, сполучуваність, образні перенесення, фразеологічні одиниці – увесь національно-культурний фон, без якого неможливе глибоке опанування іноземних мов.

Ключові слова: реалія, словник, словникова стаття, словникова дефініція, переклад, тлумачення.

Елена Панченко. Украинские реалии в зеркале английской лексикографии. В статье рассматривается проблема построения словарных дефиниций реалий украинского языка в англоязычных словарях. Реалиями являются названия присущих лишь определенным народам предметов национальной культуры, фактов истории, государственных институтов, имена фольклорных героев, мифологических существ и тому подобное. Исследование выполнено на материале ряда англоязычных словарей: "Новый английский словарь на исторических принципах", словари Webster's, Longman dictionary, Cambridge Dictionary, Oxford Dictionary. Проанализированы примеры удачных и неудачных толкований и их лингвокультурологических иллюстраций. Большинство слов-реалий были переведены с помощью транскрипции, некоторые имеют дефиницию в двуязычных словарях; разные одноязычные толковые, энциклопедические словари предоставляют информацию о той или той реалии с разной степенью детализации. Лингвострановедческие словари дают возможность не только понять основные значения лексем, но и предоставляют всю полноту семантической структуры языковой единицы, мотивируя ее сведениями из культуры и истории народа. Они содержат комплекс информации о грамматических формах, сочетаемости, образных переносах, фразеологические единицы - весь национально-культурный фон, без которого невозможно глубокое овладение иностранным языком.

Ключевые слова: реалия, словарь, словарная статья, словарная дефиниция, перевод, толкование.

Olena Panchenko. Ukrainian Realia Mirrored by English Dictionaries. The article deals with the problem of constructing vocabulary definitions of Ukrainian realia in English dictionaries. The realias are the names inherent only to certain peoples objects of national culture, facts of history, state institutions, names of folk heroes, mythological beings, etc. The research is based on a series of English-language dictionaries: New English Dictionary on Historical Principles, Webster's Dictionaries, Longman Dictionary, Cambridge Dictionary, and Oxford Dictionary. Examples of successful and unsuccessful interpretations and their linguistic and cultural illustrations are analyzed. Most of the real-world words were transcribed some have a definition in bilingual dictionaries; various monolingual interpretative, encyclopedic dictionaries provide information about a particular realia with varying degrees of detalisation. In its semantic content, each realia consists of a certain number of semes that create its denotative and connotative meaning (which carries ethno-cultural information). There are cases when denotative information retreats to the background, and information is predominantly connotational, in particular, national-cultural, local. Thus, the Ukrainian "pumpkin" in the Ukrainian-English binary comparison is not realignment in the denotative plan: in the flora of the English-speaking world there is also the same vegetable as pumpkin. But the Ukrainian word "pumpkin" is a realization of the English language as a target and, in fact, to all languages of the world, when it is used in the connotative meaning as a symbol of denial in proposal. And if we consider this reality as a phraseologism-the "give a pumpkin" reality, we will find in the dictionaries a phrase "to refuse a proposal of marriage," which will not carry any connotative meaning at all. Linguistic studies dictionaries make it possible not only to understand the basic values of the lexemes, but also to provide all the completeness of the semantic structure of the linguistic unit, by motivating its information from the culture and history of the people. They contain a complex of information on grammatical forms, connectivity, figurative transitions, phraseological units - the entire national-cultural background, without which it is impossible to master foreign languages profoundly.

Key words: realia, dictionary, dictionary entry, dictionary definition, translation, explanation.

У статті в загальному вигляді ставиться проблема тлумачення українськомовних реалій. Ця проблема є однією з актуальних, тому що просування України в європейському напрямку порушує питання ознайомлення наших нових партнерів з особливостями українського життя.

Проблемі вивчення реалій та відтворення їх у перекладі присвячено чимало розгорнутих і коротких мовознавчих та перекладознавчих розвідок. Ученими, такими, зокрема, як С. Влахів і С. Флорін, Р. Зорівчак, В. Крупнов, О. Реформатський, В. Рєпін, А. Супрун, В. Уваров, запропоновано різнотипні класифікації реалій, досліджено труднощі, пов'язані з адекватним перенесенням у перекладний текст всього масиву культурної інформації, закодованої в реаліях, що містяться в першотворі. Ґрунтуючись на аналізі численних перекладів літературних творів, українські дослідники (Р. Зорівчак, В. Коптілов, О. Кундзіч, О. Чердніченко та ін.) показують шляхи подолання мовних перешкод, зумовлених розбіжностями культур. Але словникове подання українськомовних реалій заслуговує на окреме дослідження.

Метою статті є аналіз засобів подання реалій в одномовних та двомовних англійських словниках. Українські реалії, як правило, порівняно бідно представлені у сучасних тлумачних та перекладних словниках, що мають нормативний характер і спираються переважно на літературні цитати, а не на живе народне мовлення, де реалій найбільше. Серед англійських лексикографічних джерел необхідно назвати, з погляду тлумачення реалій, оксфордський «Новий англійський словник на історичних принципах» [5], а також словники Webster's, Longman dictionary, Cambridge Dictionary, Oxford Dictionary та ін.

Ми розуміємо реалії як назви властивих лише певним народам предметів національної культури, фактів історії, державних інститутів, імена фольклорних героїв, міфологічних істот тощо. Наприклад, для українського етносу це будуть: *рушник, хата, пироги, борщ, коровай, вишиванка, козак, чумаки, Запорозька Січ, Байда, Маруся Чурай, Київ* та ін. Л. М. Дяченко називає їх понятійно-безеквівалентними [2, с. 195]. До номінацій із національно-культурним змістом у конотативному шарі відносять слова, які характеризуються у зіставлюваних мовах додатковими до понятійних елементами значень, заснованими на психолого-оцінних, релігійних, історичних та інших асоціаціях. Так, порівнюючи людину з *ведмедем*, українці мають на увазі, що вона велика, незграбна; англійці та жителі США – тепла, м'яка; італійці – дика, фіні – фізично сильна, але ласкава тощо. Часто національно-культурні елементи значення не входять у дефініцію мовної одиниці, а отже не фіксуються тлумачними, перекладними словниками, що ускладнює адекватне сприймання тексту.

Завдання двомовної лексикографії в плані представлення культурно-конотативної лексики: виділити в коментарі до перекладного еквівалента мінімум інформації, яку

необхідно знати, щоб правильно сприймати і вживати слова чужої мови. Аналіз двомовних словників свідчить, що в їхніх словникових статтях такий коментар найчастіше відсутній, а замість нього використано такі способи тлумачення слова, як синоніми, описовий переклад, транскрипція. Наприклад:

- **бурлак** — *barge hauler* [5];
- **бурлак** — *hauler, tower, tracker* [3];
- **бурлак** — *peasant without land or family, vagrant* [4, с. 200];
- **бурлак** — *bargeman, (barge) hauler, Burlak* [1].

Відсутність в двомовних словниках інформації про предмет часто не дає змогу читачеві – не-носію мови правильно зрозуміти текст, де використано слово, що позначає цей предмет. Але така національно-культурна специфіка слова інколи відбивається в одномовному словнику. Наприклад реалія *коровай*, що означає великий круглий пухкий хліб із прикрасами з тіста, який печуть на весіллі. Двомовні перекладні словники або не надають ніякого коментаря, або пропонують такий опис предмета.

ABBYY Lingvo пропонує переклад – *коровай* – *round loaf, bridecake* [5]. Українсько-англійський словник реалій дає транскрипцію з поясненням: *коровай* – *korovai (decorated wedding loaf; wedding bread)* [4? с. 204].

Словник Вебстера дає таке пояснення: *bridecake – rich or highly ornamented cake, to be distributed to the guests at a wedding, or sent to friends after the wedding* [13]. В інших одномовних та енциклопедичних словниках ми не знайшли англomовного пояснення цієї реалії.

Розглянемо далі реалію *гуцул* – *етнографічна група українців, що живуть у Карпатах*. В перекладних словниках знаходимо переклад: *гуцул* – *Hutsul, Huzul, Guzul*. Крім того, словник Мультитран пропонує ще і пояснення до перекладу: *Huzul –Ukrainian inhabitant of Carpathian region* [3]. Щодо одномовних словників, в жодному ми не знайшли пояснення цього слова.

Однією з найвідоміших українських реалій є *бандура*. В двомовних словниках подається переклад з дефініцією: словник ABBYY Lingvo пропонує *bandura, bandore, pandora (a Ukrainian stringed instrument)* [5]; словник Мультитран дає такий переклад: *бандура – pandura, pandora (Ukrainian mandolin-like string instrument)* [3]. В одномовних словниках також знаходимо пояснення до цієї реалії, порівняно з попередньою.

Oxford Dictionary – *bandura – A Ukrainian stringed instrument resembling a large asymmetrical lute with many strings, held vertically and plucked like a zither* [10].

Словник Вебстера пропонує таке визначення: *bandura – a traditional Ukrainian stringed musical instrument shaped like a lute, having many strings* [13].

Онлайн словник англійської мови визначає цю реалію так: *bandura – a Ukrainian stringed instrument of the lute family* [1].

В енциклопедії Британіка знаходимо розлогу статтю про цю реалію, в якій міститься докладна інформація про цей музичний інструмент, що є дуже корисним для іноземців [9]. Іншомовний користувач словника при такому тлумаченні отримує загальне уявлення про предмет.

До змісту мовного знаку реалій входить культурний компонент денотативної і конотативної природи. Наприклад, традиційне уявлення реалії *козак* за даними тлумачних словників таке:

Cossack – 1) *a member of a people of southern Russia, Ukraine, and Siberia, noted for their horsemanship and military skill* [5];

2) *a member of a Cossack military unit* [10];

3) *a member of any of a number of autonomous communities drawn from various ethnic and linguistic groups (as Slavs, Tatars, and Circassians) that formed in Ukraine, southern Russia, the Caucasus Mountains, and Siberia after about 1400 and that were completely incorporated into czarist Russia during the 18th and 19th centuries* [8].

В цих тлумачних словниках представлено як денотативний, так і конотативний культурний компоненти (історична спільність, місце проживання, заняття). Групу номінацій

із національно-культурним компонентом у денотаті становлять назви властивих тільки певним народам предметів національної культури, фактів історії, державних інститутів, імена фольклорних героїв, міфологічних істот тощо, відомі в науці як реалії. Наприклад, для українського етносу це будуть: *рушник, хата, пироги, борщ, коровай, вишиванка, козак, чумак, Запорозька Січ, Байда, Маруся Чурай, Київ* та ін. До номінацій із національно-культурним змістом у конотативному шарі уналежують слова, які характеризуються у зіставлених мовах додатковими до понятійних елементами значень, заснованими на психолого-оцінних, релігійних, історичних та інших асоціаціях.

За своїм семантичним наповненням кожна реалія складається з певної кількості сем, що створюють її денотативне і конотативне значення (яке несе етнокультурну інформацію). Ось, наприклад, смислова структура реалії «**жупан**»:

- 1) *Старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром і позументом, що був поширений серед заможного козацтва та польської шляхти;*
- 2) *Теплий верхній чоловічий суконний одяг).*

В англомовній лексикографії зафіксовано випадки транскрипції з поясненням цієї реалії:

- 1) *zhupan – man's long outer garment* [1];
- 2) *zhupan – warm overcoat worn by Poles and Ukrainians* [3].

Жупан → денотативна інформація «український верхній чоловічий одяг → конотативна інформація «ознака заможності». Отже, ми можемо сказати, що в цьому випадку передано тільки денотативне значення реалії.

Зазначимо випадки, коли денотативна інформація відступає на задній план, а переважає інформація конотативна, зокрема національно-культурна, локальна. Так, українська лексема «**гарбуз**» в українсько-англійському бінарному зіставленні не реалія в денотативному плані: у флорі англомовного світу є також така сама городина *a pumpkin*. Але українське слово «**гарбуз**» – реалія щодо англійської мови як цільової і, по суті, щодо всіх мов світу, коли воно вживається в конотативному значенні як символ *відмови при сватанні*. А якщо розглядати цю реалію, як фразеологізм-реалію «*дати гарбуза*», то в словниках ми знайдемо словосполучення «*to refuse a proposal of marriage*», що зовсім не буде нести ніякого конотативного значення.

Особливо складною є символіка при перекладі англійською мовою. В культурі різних народів один і той самий предмет може мати не тільки різну символіку, але й зовсім її не мати. Так, наприклад, реалія «**червоні маки**» символізує нещасливе кохання. В словниках ми не знаходимо цього сталого словосполучення і зазвичай перекладачі просто їх перекладають по словам – (*red poppies*). В англомовному світі маки такого символічного значення не мають, отже в українсько-англійському зіставленні на рівні символів *маки* – реалія.

Словники різних мов потребують різних коментарів до тих чи тих реалій. Різниця в коментарях особливо важлива для представлення політичної або ідеологічної лексики. Коментарі до такої лексики зумовлюються різними обставинами: 1) різницею у представленні у різних народів; 2) історичною змінністю сприйняття реалії. Розглянемо, наприклад, реалію **колгосп**. В уяві носія мови включає таке пояснення: *колгосп – колективне господарство (соціалістична форма виробничого об'єднання трудящих селян для колективного ведення сільського господарства, що ґрунтується на усуспільненні основних засобів виробництва)*. В багатьох перекладних, тлумачних та енциклопедичних словниках вказано, що реалія *колгосп* була характерною для «комуністичних країн». Англійські словники представляють цю лексему калькою – *collective farm*. Але в багатьох одномовних тлумачних англійськомовних словниках знаходимо пояснення цієї реалії:

- *collective farm – a jointly operated amalgamation of several smallholdings, especially one owned by the state* [10];
- *collective farm – a farm that is run by several farmers and controlled by the government* [8];
- *collective farm – a farm operated collectively* [13];
- *collective farm – a large farm that is owned by the government and controlled by the farm workers* [12];

• *collective farm* – (originally in countries that had a communist system of government) a large farm or group of farms owned by the state but controlled by the workers [7].

Отже, проаналізувавши реалії, їх пояснення та переклад в словниках, ми можемо зробити висновок, що більшість слів-реалій було подано транскрибуванням, деякі мають дефініцію в двомовних словниках; різні одномовні тлумачні, енциклопедичні словники надають інформацію про ту чи ту реалію з різним ступенем деталізації.

Аналіз українських слів в англійській мові показав, що в тлумаченні українського слова в англійських тлумачних словниках актуалізується те уявлення про українські реалії, яке властиво носіям іноземних мов. Ця різниця в сприйнятті створює потенціал культурної інформації, тобто вказівка на те, що потрібно представляти в тлумаченні лексичного значення культурно-конотативного слова, а що ні. Лінгвокраїнознавчі словники дають змогу не лише зрозуміти основні значення лексем, але й надають усю повноту семантичної структури мовної одиниці, мотивуючи її відомостями з культури та історії народу. Вони містять комплекс інформації про граматичні форми, сполучуваність, образні перенесення, фразеологічні одиниці – увесь національно-культурний фон, без якого неможливе глибоке опанування іноземних мов.

Перспективу подальшого дослідження ми бачимо в аналізі подання англійських реалій в українських тлумачних словниках з метою порівняння засобів дефініювання реалій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англійські словники та енциклопедії онлайн [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://slovar-vocab.com/>
2. Дяченко Л. М. Функціонально-семантична характеристика безеквівалентної та фонові лексички сучасної української мови: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Л. М. Дяченко. — Ін-т укр. мови НАН України. — К., 1997. — 175 с.
3. Електронний словник «Мультитран» [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.multitrans.ru/c/m.exe?a=1&SHL=2>
4. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. — Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. — 216 с.
5. АБВГДYY Lingvo [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.lingvo.ua/ru>
6. A new English dictionary on historical principles: in 10 vols. — Oxford: Clarendon press, 1888-1928. — Vols. 1-10.
7. Cambridge Dictionary [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://dictionary.cambridge.org/>
8. Dictionary and Thesaurus / Merriam-Webster [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.merriam-webster.com/>
9. Encyclopedia Britannica [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.britannica.com/>
10. English Oxford Living Dictionaries [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://en.oxforddictionaries.com/>
11. List of English words of Ukrainian origin // Wikipedia, the Free Encyclopedia, 2008 [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_English_words_of_Ukrainian_origin
12. Longman Dictionary of Contemporary English [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.ldoceonline.com/>
13. Webster's online Dictionaries [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.webster-dictionary.org/definition/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Панченко — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців, заступник декана факультету української й іноземної філології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Наукові інтереси: проблеми перекладу гумору, навчання перекладачів фаховим дисциплінам.